

А. ЖИВОТКО

ОСТРОГОЖУШНА

АРКАДІЙ ЖИВОТКО

ОСТРОГОЖЧИНА
ОСЕРЕДОК ПОДОНЯ

ПРАГА 1942.

Видавництво «КОЛОС»

Права застережені

Обгортка праці А. Лисянської

Друковано 2000 примірників

Друкарня Е. Віхнер, Прага

Безпосереднє продовження української етнографічної території поза Україною, як державної одиниці, творять землі, заселені компактною масою українського народу на Вороніжчині й Курщині. За переписом 1897 року, було тут поверх одного мільона українського населення (1.298.881) або 61,9% всього населення.

Національно-культурним осередком цих етнографічно-українських земель з давен і до приходу советської влади була Острогожчина, з головним містом Острогожське. Щойно по переведенню советською владою нового розмежування, Острогожське відійшло у сутінок. Натомісць, висунулося нове місто — Росш, що доти входило до Острогожського повіту, як одна з більших волосних слобід.

Центральна Рада року 1918, за проектом проф. М. Грушевського, займаючись справою адміністративного поділу України, визначила була ці землі, під назвою *Подонь*, в якому Острогожчина мала зайняти центральне місце, притягаючи навколо себе цілий національний рух краю, а головно повітів, заселених українським народом на Вороніжчині.

Першими мешканцями, що почали селитися в цьому, доти мало або й зовсім незаселеному краї, були українські козаки, що з'явилися тут десь у другій половині XVII. ст. Була це колонія українських козаків, в кількості 1067., що року 1652 з полковником Іваном Дзіньковським, йдучи на р. Битюг для посе-

лення, проходили через теперішню Острогожчину. Зупинившись біля нескінченої фортеці, яку було в році 1650 розпочато будувати, козаки так уподобали собі це місце, що вирішили не йти далі, а поселитися тут. Року 1653 стояла вже тут фортеця Острогожська і перша церква-собор. Року 1664 прийшла нова партія козаків і оселилася в західній частині Острогожська, що й до тепер зветься — Нова Сотня.

Ці поселенці завели тут свій козацький лад в формі Острогожського полку. Був це один з перших полків Слобідської України, що охопив собою територію таких (пізніших) повітів, як самий Острогожський, Бирюченський, Богучарський, частинно Коротоякський, Павловський та ін., сягаючи на північ аж до Орловщини.

Бирюч, що стоїть, як і Острогожське на р. Тихій Сосні, має свій початок від року 1705. Заселена була ця місцевість козаками і називалася Бирюченським Комісарством, що належало до Острогожського полку. Після 1765 року Бирюч увійшов до складу Острогожської провінції. Року 1796. був приділений до Слободсько-Української губернії, а 1802 року до Вороніжської губернії.

Місцевість на річці Богучар, що впадає в Дін, до року 1716 була майже цілком незаселена. Початки заселення було покладено тут двома сотнями козаків Острогожського полку, а року 1717 були до них переселені ще кілька сотен козаків тогож полку, переведених з Лівен (в теперешній Орловщині — Московщина), Землянська, Яндовища, тощо.¹⁾

Року 1765 Богучар увійшов до складу Острогожської провінції в Слободсько-Українській губ. Повітовим містом Богучар став р. 1779. У році 1802 Богу-

чарський повіт було приєднано до Вороніжської губернії.

Зберігаючи українсько-козацький лад, Острогожчина разом зі згаданими повітами не губила звязку з цілою Україною. Навпаки зміцнювала їх тим завданням, що доля перед нею поставила — обороною українських земель від ворожих зазіхань і нападів Ногайської орди, а пізніше і Москви.

Напередодні великого протимосковського воєнного зриву, Острогожчина, як найдальше висунута фортеця українського життя, гостила у своєму місті Гетьмана І. Мазепу. Тут року 1696 відбулося його, чи не останнє перед війною, побачення з Петром.²⁾ Перекази кажуть, що побачення це відбулося на невеликій площі, де стоїть церква Різдва Богородиці. Збудована була ця церква десь близько року 1664. Була вона деревляна і стояла до 1760 року. Року 1782 було на її місце поставлено камяну церкву, а стару деревляну продано р. 1778 до села Мілове, Старо-Оскольського повіту на Курщині. Ця камяна церква, побудована в українському козацькому стилі, залишилася й до останніх часів.³⁾

По *поразці*, що її зазнала Україна у війні з Росією, Росія чим раз все з більшою силою робила натиск на українське життя. Йшов він через Слобожанщину, а то в першу чергу спадало на Острогожчину. Так прийшов сумної пам'яті 1765 рік, коли актом Москви скасовано було слобідську козащину, а з Острогожського слоб.-козачого полку зформовано було гусарський полк. Українське населення переведено було на стан «державно-військових обов'язаних-мешканців» («государственных военных обывателей»). У звязку з цим слобідська старшина і козацтво склали рішучий протест. Але виступ цей не приніс позитивного наслідку

і протест залишився лише історичним документом. Острогожський полк, яко область, переіменовано було на провінцію, а м. Острогожське в провінціяльне місто, з приділенням до Слободсько-Української губернії (пізніш Харківська губ.). Року 1802. Острогожчину зовсім відрізано від українських земель і від українського життя та прилучено до Вороніжської губернії. Разом з властивою Острогожчиною, як було вже згадано, приділені до Вороніжської губернії також повіти Бирюченський, Богучарський і Валуйський.

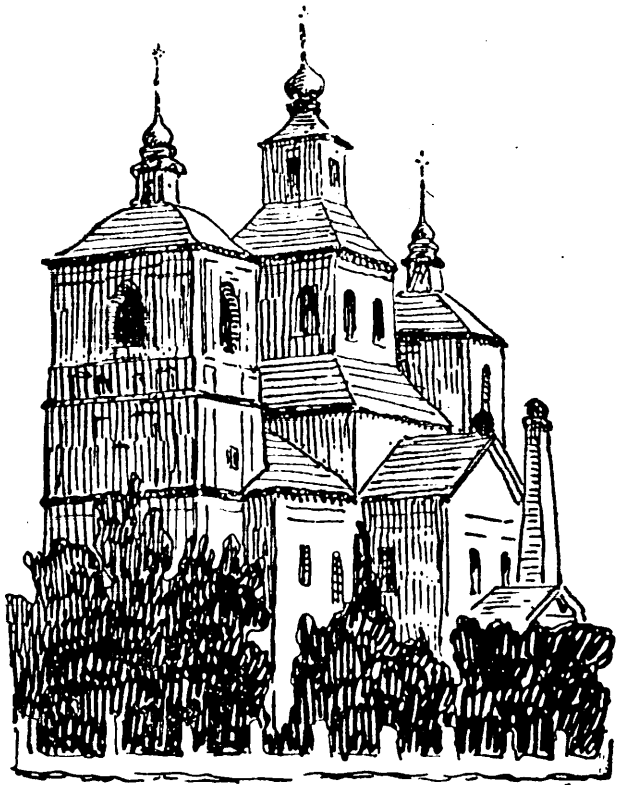
Місто Валуйки належить до найстарших міст цього краю. Виникло воно року 1593. незабаром після розгрому українськими козаками (черкесами) міста Вороніжа. Висунуте до глибини степу, мало воно захищати від ворожих нападів. Фортиця була земляна. Сліди її подекуди залишилися до наших часів.

На початку Валуйки належали до Азовської губернії. Року 1719 увійшли до складу Білгородської провінції, Київської губ., а року 1779 причислені до Вороніжської губ.

У такому стані залишилися ці землі й досьгодні.

Переписи 1897 року і 1926 р. дають такий образок національного складу їх населення:⁴⁾

Повіти	Рік перепису	Абсол. всього	кількість українців	Відсот. укр.
Острогожський	1897	273.837	247.241	90,3%
	1926	426.235	217.360	50,9%
Богучарський	1897	309.965	253.619	81,8%
	1926	329.498	239.423	72,7%
Бирюченський	1897	200.668	140.799	70,2%
Валуйський	1897	188.113	96.134	51,1%
	1926	291.503	155.173	53,2%
Росошанський	1926	326.277	292.274	89,6%

Козацька церква в Острогожську

Не зважаючи на виразно український склад населення, на історію, на побут й інтереси, зрештою, на неодноразовий вияв волі населення зеднатися з матірним пнем — Україною, Острогожчина й ціле Подоня залишається і надалі відрізаним.

Вияв волі українського народу Подоня йшов двома шляхами. Перший з них — шлях національно-культурного звязку з Україною та її долею, другий — шлях державно-правного характеру.

Не спиняючись на побутовому характері цього краю, що заховав в собі всі прикмети українського побуту, зазначимо тут вкладку його до скарбниці української науки, літератури, просвіти та громадсько-політичного життя через своїх представників.

Щодо української науки, в першу чергу треба згадати визначного сина Острогожчини й не менш визначного ученого й українського громадсько-політичного діяча, українського історика, дослідника Острогожчини, автора славнозвісних «Книг битія українського народу», члена Кирило-Методійського Брацтва Миколу Костомарова, що походив з слободи Юрасівки, Острогожського повіту, де виріс підо впливом своєї матери Тетяни з Петренків та загального українського оточення. З пізніших наукових працівників — відомий етнограф, д. член Наук. Т-ва ім. Шевченка, М. Дикарів.

В галузі української літератури треба згадати відомого українського поета Олексу Коваленка, що походив з слоб. Олексіївки.

У громадсько-політичному та культурно-освітньому життю дала Острогожчина й ціле Подоня низку діячів, що непохитно, в одній лаві йшли в праці й боротьбі з цілим українським народом. Досить згадати

тут хоч би такі імена, як Ол. Ковалевський,⁵⁾ В. Скрипник,⁶⁾ Підгаєцький,⁷⁾ К. Сопляк (Меженський),⁸⁾ Коліух та б. ін.⁹⁾

Боротьба за українську школу. Знаходила вона своїх речників і на Подоню. Відгук її був на сторінках української преси. Зокрема варта уваги в цій справі стаття К. Сопляка, що її було опубліковано на сторінках «Укр. Життя» п. н. «Вне родной культуры» (1912, ч. 7/8.). Піднесено було справу навчання в школах українською мовою радниками Подоня і на Воронізьському Губерніяльному Земському Зібранню.¹⁰⁾

Зрештою, відгук і звязок із загальним національно-культурним українським життям. Знаходимо на сторінках української преси перед світовою війною («Сніп», «Засів», «Маяк», «Рада», «Ілюстр. Україна», «Укр. Життя», тощо), як також в таких історичних та суспільно літературних журналах, як «Кіевская Старина», (напр. «Воронежські хохлы»), «Основа», що подає надзвичайно цінний словник української мови Бирюченського повіту та в низці наукових праць поодиноких авторів.

Звертаючи увагу на зміст публікацій, знаходимо тут багато матеріалу, що свідчить про нерозривний живий звязок цього краю з життям цілої України, болями і радощами якої він дише. Щодо сторінок часописів, то цікаві вони особливо тим, що є тут чимало матеріалів до методів національної культурно-освітньої праці на місцях. Поруч з організованим ширенням української книжки, поважне місце в національному русі тут займала організація драматичних гуртків, хорів, різдвяних ялинок тощо.

Драматичні гуртки творилися молодю середніх шкіл з участю старших товаришів-студентів, та, поде-

куди, місцевого учительства. Притягали до праці селянську молодь. Назву муіли вживати таку: «руско-малорусский драматический кружок». Незважаючи на доволі часті ревізії та арештування серед керманічів чи учасників цих гуртків, або хорів¹¹), праця їх не вгвала, лишаючи глибокий національно - освідомлюючий вплив серед населення. Найбільш поширена праця цих гуртків була в таких слободах Острогожчини, як Рошош, Ровеньки, Ольховатка.

В інших місцях використовували різдвяні свята, під час яких влаштовувано по школах ялинки з українським програмом. Бувало це, звичайно, в слободах, де сприяв тому як учительський, так керівний орган школи. Частіше бувало це в церковно-парафіяльних школах. Метою цих свят-ялинок був національно-виховуючий вплив їх на українських дітей, пропаганда національної думки серед дорослих, що завжди вщерть заповнювали школу та поширення загально-освідомлюючої думки. Програм таких ялинок складався як з виконання дітей-школярів, так хорових співів. Підготовка до цих свят-ялинок починалася, звичайно, вже за кілька тижнів. На підготовчих годинах, що відбувалися переважно поза школою, присутніми бували як учасники програму, так і сторонні. Готуючи українські точки програму, впорядчики мали нагоду використати години праці для пробудження і зміцнення національного почуття серед дітей та поширення національного освідомлення серед дорослих.

Хори складалися з дорослих, а подекуди були і мішані разом з дітьми. Несли вони українську пісню за стіни школи де чим далі тим частіш замість чужих занесених пісень та «частушек» починала прищеплюватися своя, українська пісня.

Десь в р. р. 1912—13. український національний рух почав захоплювати кооперацію. На цей час кооперативне життя Подонського краю було ще в стадії перших організаційних змагань. Виразно зазначився український національний ґрунт в кооперації Острогожського повіту, — де вона почала зростати від невеличких національних гуртків. Це виразно відбилося й на її характері. Досить тут згадати хочби такий факт. Наприкінці липня 1914. р. в слоб. Пуховій, Острогожського повіту було відчинено кооператив, що мав урядово затверджену назву в українській мові — «Товариська крамниця». Ця ж назва була й на вивісці крамниці кооперативу. Протягом трьох років розвинув цей кооператив широко свою працю, ставши осередком національно-культурного й кооперативного життя не лише у своїй (ліскинській) волості, але відіграв поважну роль й у цілому національному русі Острогожчини. За допомогою цього кооперативного т-ва, року 1916. було закладено перше на Подоню Товариство «Просвіта», яке до революції працювало нелегально при кооперативі. На чолі цієї «Просвіти» став один з організаторів і невтомних працівників, видатний і національно свідомий місцевий селянин Федір Білоус.¹²⁾

Цей кооперативне товариство, засновуючи свої філії, дбало про організацію при них читальень. Творився зв'язок з іншими волостями, ба й повітами. Цей зв'язок року 1917. вилився у масовий національний рух, осередком якого стало м. Острогожське.

Дня 25. травня відбувся тут перший Український Зїзд Острогожського повіту, на який зіхалися представники 15. волостей, Товариства «Просвіта», кооперативів, тощо, всього в кількості 21 представників. Зїзд цей виніс кілька постанов та перевів збірку на Український Національний Фонд.

З постанов головнішими були: 1. звязатися з Харковом, як центром всієї Слобожанщини, 2. негайно приступити до підготовки українізації народніх шкіл, шляхом організації курсів, впливу на земство тощо, 3. признати українсько жовто-блакитний прапор та ін. Обрано було Українську Повітову Раду, якій доручено переведення в життя постанов Зїзду та започаткування національних зїздів в інших повітах.

На другий день Зїзду відбувся маніфестаційний похід містом, в якому взяла участь велика кількість мешканців Острогожська. Під час походу виголошено було кілька промов, в яких виразно підкреслювано нерозривність визвольних змагань з цілою Слобожанщиною й Україною.

Перед Острогожською Радою лежав тепер шлях поважної інтензивної праці, яку й було протягом літа розвинуто в різних напрямках. Зв'язок з селом та іншими повітами, зв'язок з Харковом, як центром слобожанського українського руху, зв'язок з українською колонією у Вороніжі, що почала видавати свій орган «Праця», призначений, головним чином, для поширення на Подонню, як також видавала брошури¹³⁾ і провадила національно-освідомлюючу працю, використання Земських Зібрань, співпраця з українськими політичними та проф. організаціями, організація видавничої справи.¹⁴⁾ Зрештою вперта боротьба з ворожими виступами та пропагандою.

Так виглядала праця Острогожської Української Ради протягом цього літа. Знаходила вона відгук і підтримку в найширших колах місцевого населення. Захоплення ідеєю, піднесеною Першим Універсалом Центральної Ради, поборювало, здавалося, непоборне. Зустрінуто було цей Універсал в Острогожчині з великою симпатією та безпосереднім відгуком повсюду, де було з ним ознайомлено.

Натомісць оповіщення Другого Універсалу на початку зробило відємне вражіння, як також відємно вплинуло на національно-свідомі одиниці серед українського суспільства. Ворожий українському національному зриву елемент схотів використати зміст цього Універсалу в своїх цілях. Боротьба ставала важчою й складнішою. Але разом з тим вона гартувала українські сили та об'єднувала їх для енергічнішої праці. Як на початку, так і в цей час провід мала Острогожчина, до якої приєдналися представники Валуйщини. Спільно з ними на 26 серпня 1917 скликано було Український Національний Зїзд Острогожчини й Валуйщини. На цей же день скликано було й селянський зїзд Острогожського повіту. Обидва ці Зїзди об'єдналися.

Вислухавши та обговоривши доповіді про становище Подоння й України, було одноголосно винесено й тогож дня телеграфічно вислано до Центральної Ради і до Тимчасового уряду в Петербурзі таку постанову-протест:

«Заслухавши доклад про організацію краєвого органу власти на Україні лише для пути губерній, — Український Зїзд частини Вороніжчини і селянський зїзд Острогожського повіту на Вороніжчині, визнаючи себе українцями, робить заяву Центральній Раді і Російському Тимчасовому Правительству, що поділення України і непризнання Слобожанщини є шлях контрреволюційний, протестує і домагається, щоби українська частина Слобожанщини була прилучена до автономної України».

На другий день засідання Зїзду поповнилося радниками Земського Зібрання, що саме в цей день відбувалося та представниками українсько-військової Ради. Засідання це відбулося в залі Земського Зібрання.

По рефератах про становище на Україні та про значення для українського народу Центральної Ради, не зважаючи на те, що Острогожчина не була включена до автономного складу українських земель, збори одностайно визнали провід Центральної Ради. Було переведено вибори членів Центральної Ради. Обрано було Аркадія Животка та Панібрата-Васильківського (роб. з Валуєк).

Незабаром після цього зїзду (десь в середині вересня), відбувся селянський зїзд Валуїського повіту. Участь в ньому взяли делегати слобідських громад та організацій. По заслуханню доповідей, Зїзд виніс резолюцію, в якій зазначив змагання Валуїщини до зєднання з іншими українськими землями та вимагав знесення кордону між Харківщиною та українськими повітами Вороніжчини, закликаючи українську владу у Києві не визнавати його, а тепер же реалізувати обєднання українських земель. Тут же відбулися вибори члена до Центральної Ради. Був ним селянин з Микитівки Валуїського повіту — Ольшанський.¹⁶⁾

Таке становище Подоня, головно Острогожчини й Валуїщини, знайшло відгук і підтримку, як на сторінках української преси («Нова Рада» — Київ, «Рідне Слово» — Харків), так в резолюціях зїздів Слобідської України (Харків), Ради робітничих і солдатських депутатів (Харків) та Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів (Київ).

«Нова Рада», в одній з передових статей, відгукуючись на постанову Острогожського зїзду писала:

«Слідом за колишніми «вольностями запорожськими», обізвався й крайній схід української етнографічної території, українська частина Вороніжчини, власне Острогожський повіт. Там селянський зїзд...

виступив з аналогічним протестом та з вимаганням, щоб і Слобожанщина не лишалася поза межами України». ¹⁶⁾

Харківська Рада робітничих та салдатських депутатів, в той час, признавши Українську Центральну Раду найвищим краєвим органом всієї України, винесла таку постанову:

«Остаточні межі України повинен означити плебісцит. Українська Центральна Рада повинна зорганізувати владу на Україні. Рада робітничих і салдатських депутатів рішуче протестує проти розліду України на дві часті. Рада домагається негайного прилучення всієї Слобожанщини до автономної України».

Губерніяльний Український Зїзд Слобожанщини, що відбувся у Харкові в днях 24. і 25. вересня, виніс резолюцію, п. п. 6. і 7. якої казали, що —

«На всій Україні в етнографічних межах єдиною вищою владою являється Українська Центральна Рада і відповідальний перед нею Генеральний Секретаріат.

Слобідська Україна (губ. Харківська та українські часті Вороніжчини і Курщини) з цього часу мусить бути приєднаною до автономної України». ¹⁷⁾

Так само Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів на другій сесії 2—5. вересня в своїх постановках ставила виразну вимогу поширення влади Ген. Секретаріату «на всю Україну (Харківщину, Катеринославщину, Херсонщину, Таврію і ті частини сумежних губерній, які по етнографічним ознакам належить до України». ¹⁸⁾

Наслідком всього цього було те, що справу приєднання Подоня та поширення на нього влади українського уряду було розглянуто Центральною Радою

(1. листопаду 1917.), яка, «прийнявши на увагу волю українського народу, висловлену в численних постановках селянських, національних і загально-територіальних зїздів, різних політичних і громадських організацій відмежованих частини України, . . . постановила поширити в повній мірі владу Генерального Секретаріату на відмежовану територію України (Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини і Вороніжчини)».

Тимчасом Генеральний Секретаріат у своєму оповіщенню 3. листопаду зазначив, що «Компетенція Генерального Секретаріату поширюється на всі губернії, де більшість населення складається з українців. Тому губернії Херсонська, Катеринославська, і Таврійська (без Криму), включаються в територію України».

Ухвала Центральної Ради в частині, що стосується Подоня, Генеральним Секретаріатом з невідомих причин була зігнорована.

Чотири дні пізніш оповіщено було III. Універсал Центральної Ради, яким фактично творилася Українська Держава. Згадуючи землі Подоня, Центральна Рада в Універсалі відступила від свого попереднього рішення, зформулювавши уступ про територію Української Народньої Республіки в таких словах:

«До території Української Народньої Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернигівщина, Полтавщина, Харківщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь української Народньої Республіки щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини і сумежних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів».

Неясність формулювання цієї частини Універсалу щодо земель Подоня, як також мінливе і невиразне становище в справі включення їх до України викликало розбрат і пригнічення на місцях. Крім того, дало можливість ворожому до українства елементу знову посилити свою працю в напрямі використання цього становища в своїх цілях.

Не зважаючи на те, що Острогожчиною було вже висловлено волю щодо приєднання до України, за змістом щойно наведеного уступу III. Універсалу, перед нею, як і перед цілим Подоням, було поставлено нове завдання. Треба було розуміти — завдання підтвердження тієї волі. Отже з метою ще раз підтвердити своє непохитне бажання і змагання до матірнього пня, Острогожська Українська Рада, в тісному порозумінні зо всіма українськими організаціями, вирішила вжити заходів щодо винесення справи на Земське Зібрання Острогожського повіту, а справу цілого Подоня поставити на Селянському Зізді Подоня.

Прийшов час сказати останнє й остаточне слово. І це слово було сказане.

Земське Зібрання скликалося Народньою Управою на 25. листопаду. На програму першого дня засідання було поставлено: 1. Відкриття Земського Зібрання, 2. обрання президії і 3. справа приєднання Острогожського повіту до Української Народньої Республіки, згідно з III. Універсалом Центральної Ради.

Решту справ програму перенесено було на засідання наступних днів.

Значення цього засідання Земського Зібрання має історичний характер, а тому варто спинитися більш на його перебігу та висліді.

Відкриття призначено було на шосту годину веч. Але вже перед тією годиною до залі Народньої

Управи почали сходитися як радники, так і гості, які були поінформовані про програм засідання, та представники українських організацій. Проводилися жваві розмови на актуальну тему. Заля, старанням Управи та при допомозі членів Товариства «Просвіта», оздоблена була святочно, в національному дусі. На передній стіні над президією — портрет Шевченка, прикрашений жовто-блакитним прапором, з написом: — «Нехай живе вільна Україна».

Перед початком засідання Українська Рада, в porozумінню з Народною Управою Земства, вирішили відправити урочистий молебень, з оголошенням тексту Універсалу, многоліття Центральній Раді й Уряду та «вічної пам'яті» борцям за волю України.

Точно о шостій годині веч., при переповненій залі й при великій кількості людей, що не вмещалися й стояли на хіднику, за дверима залі, почався молебень. Співав імпровізований хор з радників і гостей. Наприкінці молебню член Центральної Ради Панібрат-Васильківський урочисто вічитав III. Універсал, після чого промовив пан-отець Ч., звернувши увагу на значення Універсалу для Острогожчини. Скінчив свою промову виголошення многоліття всьому українському народові, Центральній Раді та Українському Урядові, а після того «вічної пам'яті» Шевченкові та всім тим, хто життя своє поклав за волю й щастя свого народу. Проспівавши многоліття та «вічну пам'ять», той самий хор заспівав «Заповіт», який було вислухано присутніми, стоячи навколішках.

По молебні запропоновано було присутнім вислати привітну телеграму Центральній Раді спільно — від радників Земства, українських організацій та гостей, що були присутніми на цій урочистості. Пропозицію цю зустрінuto було гучними оплесками. Складено було

телеграму головою Української Ради та одним з радників Земства, зачитано перед відкриттям засідання і в той же вечір вислано до Києва.

Десь коло восьмої години відкрито було першу сесію Земського Зібрання нового складу. Після відкриття й обрання президії, поставлено було пропозицію: обмежити працю цього дня єдиною точкою — заслухання доповіді:

«Острогожський повіт і III. Універсал Центральної Ради», перенісши решту точок програму на наступні дні. Пропозицію прийнято було одноголосно.

Оголошення й захист доповіді Народною Управою доручено було голові Острогожської Української Ради А. Животкові.

Були то незабутні хвилини. Укохана мрія на порозі вирішення. У своїх споминах про цей час я писав:

«... відчував ті невидимі ниточки, що вязали мене зо всією аудиторією. Я читав реферат. У перервах читання я дивився в переповнену вщерть людьми залю і починав відчувати, як міцніють ті ниточки. Чим далі читав, тим більше про те переконувався. Безмежну кількість лекцій і різних рефератів читав я після того вечора аж до сьогодні, дуже часто доводилося виступати перед зборами, зїздами, на вічах і т. д., але ніразу вже так сильно не відчував тої міцної єдності межі мною й аудиторією, не відчував того, що зветься — злитися в одно. Памятаю, як, перериваючи реферат, я оглядав велику переповнену людьми залю і було так тихо, мов серед степу в липневу ніч. Все це надавало з кожною хвилиною, з кожним словом все більше сили й певности. Коли скінчив виклад, його покрито гучними оплесками. Яскраво відчувалася перевага дорогої мрії...»¹⁹⁾

Почалося обговорення доповіді. До обговорення було допущено представника Валуйської Української Ради Панібрата-Васильківського та представника місцевого совета. З радників в обговоренню взяли участь — В. Чоба, Федорченко, Панов та інші. Промови українців носили характер додатків чи розвитку виголошеного реферату. Щож до промови радника Панова (учитель, рос. с-р.), то була вона звернена головно на те, щоб в'яснити аудиторії шкідливість сепаратизму України взагалі і Острогожчини тим більш. Вживалися при цьому промовцем старі, витерті аргументи, вказувалося на історичне минуле Острогожчини, як країни, що була заселена лише за згодою і дозволом російського уряду, — зрештою, що місцеве населення бігом довшого часу мирного співжиття з московським населенням злилося з ним. Промовець висловив своє здивовання — чому Народня Управа поставила до програму Земського Зібрання Острогожського повіту справу, що, властиво, нічого спільного з Острогожським повітом і з інтересами його населення немає. Представник місцевого совета, член комуністичної партії, не знав добре — чи населення Острогожчини є українським. Він бачить лише поодиноких осіб, що називають себе українцями та позбивалися тут у гуртки. Тому, гадає, що справа не є актуальна і під сумнівом, щодо інтересів місцевих людей, що називають себе хохлами, алеж не українцями.

На ці промови виступив один з радників-селянин, який в короткій, але ядерній промові закликав промовців ліпше придивитися до представників населення повіту, що тут зїхалися та послухати їх мову й думки, що й як ті «хохли» говорять і тоді вже судити совісно про його інтереси.

Після останнього слова докладчика поставлено було резолюцію.

Було вже опівночі, коли приступлено було до голосування. Вислід був такий: проти резолюції — два голоси, утримався — один, решта однодушно заявила за резолюцію, в якій було сказано, що —

«Острогожське Земське Зібрання першої сесії, вислухавши реферат в справі приєднання Острогожського повіту до Української Народньої Республіки, признає владу Українській Центральній Раді і звертається до неї з проханням у найкоротшому часі провести приєднання. Про цю постанову довести негайно до відома Земських Управ інших повітів та просити поставити тим на Земських Зборах справу про приєднання до Української Народньої Республіки своїх повітів, приєднавшись до постанови в цій справі Острогожського Земського Зібрання».

Оповідання висліду голосування головою зібрання зустрінuto було довгими гучними оплесками радників і гостей. День 25. листопада 1917. р. став для Острогожчини історичним днем. Воля українського населення була ще раз підтверджена через своїх представників. А через два дні була вона підтверджена ще й Селянським Зїздом цілого Подоня, що відбувся в Острогожську дня 27. листопада.

На цей зїзд прибули представники всіх селянських організацій, представники слобідських громад Острогожського, Валуйського, та Богучарського повітів, представники селянських організацій повітового значіння Острогожчини й Валуйщини та Рада Селянських Депутатів Острогожчини. Всі делегати зявилися з уповноваженнями й наказами. Було всього понад сто представників (103). Зїзд відбувся в помешканню одної з шкіл Острогожська. Головою зїзду обрано було А. Животка, заступн. голови Петрушенка. Програм зїзду складався з двох точок: 1/ Приєднання Подоня до України і 2/ Справи організаційні.

Перед тим, як приступити до програму, Зїзд заслухав привітання, що їх склали представники: «Прогресу (Острогжське, Пухова), Селянської Спільноти (Острогжське), спільне привітання від Валуйських українських організацій, від українських організацій слободи Уразової.

По привітах приступлено було до обміркування першої точки програму. Багато делегатів відчитували постанови слобідських громад чи волосних зїздів. Заслухано було також доповідь від Селянського зїзду Валуйського повіту, з постановою. Всі постанови були за приєднання до України. Зрештою заслухано було реферат організаційного Комітету Зїзду, що складався з представників кількох організацій.

Під час обговорення цього реферату, забрали, між іншим, голос два представники місцевого союзу, який щойно приступав до своєї діяльності. Про популярність цього органу серед населення можна судити з того становища, яке зайняв зїзд у відповідь на виступи його представників.

Були цими представниками члени комуніст. партії Рижков і Юффе. Промови їх звернені були на демагогічну оцінку цілого українського національного руху з метою захопити провід зїзду до своїх рук. Зїзд проти промов запротестував, не давши закінчити їх. А на поставлене головою питання на голосування щодо дальшої участі промовців в зїзді, однодушно відповів негативно, після чого вони були примушені покинути зїзд.

По ліквідації цього непорозуміння, приступлено було до обміну думками з приводу реферату, після чого ухвалено було постанову такого змісту:

«Селянський зїзд Острогжського та Валуйського повітів із представниками повіту Богучарського на Во-

роніжчині, обміркувавши питання про приєднання до Української Республіки та про визнання влади Укр. Центральної Ради, на засіданню 27. XI. 1917. р. у м. Острогжську признає потрібним, з огляду на те, що населення цих повітів складається переважно з українського селянства, просити Центральну Раду про приєднання як найшвидше цих повітів до Української Народньої Республіки та призначення на місця української влади».

Постанову цю на другий же день надіслано було до Центральної Ради.

Наслідком такого становища поодиноких повітів і цілого Подоня (головно в його Вороніжській частині) було те, що Центральна Рада при розподілі виборчих округів до Українських Установчих Зборів, визначила Острогжський округ, до складу якого входили повіти — Острогжський, Богучарський, Бирюченський, Валуйський (Вороніжчина) та Новооскольський (Курщина). Але перевести вибори у цьому окрузі вже не пощастило, хоч підготовчу працю в більшій частині було зроблено.

Натомісць до Всеросійських Установчих Зборів, вибори до яких переведено було раніш, по Вороніжському округу, до якого входила й частина Подоня (Острогжський, Богучарський, Бирюченський та Валуйський повіти), проведено було одного українського кандидата. Центром виборчої акції на цей раз був Вороніж. До виборів стала єдина ліста — українських соц.-революціонерів, що заблокувалися з литовцями, польськими соц. та лівими р. с.-р. Перші місця цього блоку було віддано українцям. Були це — А. Зарудний, кандидат центру, С. Чумак,²⁰⁾ кандидат Вороніжського комітету, А. Животко, кандидат Острогжчини. Список цей було підтримано всім українським

громадянством. Не зважаючи на величезну контракцію на місцях, пощастило провести, як було згадано, одного кандидата — А. Зарудного. Такий вислід був перемогою, коли взяти на увагу, що багато більш 2/3 округу складалася з виборців неукраїнських та ту ши-року передвиборчу акцію, що її було розвинуто про-тивниками, які для того мали непомірно більші ма-теріяльні засоби. .

Советська влада, що на початку 1918. року вже остаточно опанувала Слобожанщиною, залишила Подоня в складі Вороніжської губернії зо всіма наслід-ками. Проте розпочатий рух за приєднання цих земель до України невгавав. Відгук його знаходимо між ін-шим на весні 1918 року, коли невелику частину По-доня було обсажено українськими військами (Окрема Запорозька Дивізія). Лінія обсаження йшла від сло-боди Кантемирівки через Ново-Марківку, Пантюшино, Бондарівку й далі, пересікаючи слободу Ровеньки (Острогож. повіт). На правому крилі Дивізії, в слоб. Н.-Марківці, була розташована залогою кінна сотня 1. Запорозького полка ім. Гетьм. Петра Дорошенка, в слободі Пантюшиній та Бондарівці стояла Дорошен-ківська піхота. Штаб полку на чолі з командиром полк. Загородським знаходився в слободі Камянці, повіту Старобільського (сумежного з Богучарським повітом, що за проєктом Ц. Р. мав входити також до Подоня).

На північ від Дорошенківців демаркаційна лінія була обсажена такими частинами тієїж дивізії: 2. За-поріж. полк, на чолі з полк. Петром Балбачаном, що займав простір майже до слоб. Ровеньки; а ще дальше на північ — 3. Запоріж. полк ім. Гетьмана Богдана Хмельницького, під командою полковника Олександра Шаповала.²¹⁾ Організоване українське громадянство цього кутка Подоня ухвалило скласти петицію Геть

манові в справі приєднання Подоня (властиво, українських повітів Вороніжчини) до України. Зібрати підписи під петицією було доручено п. П. Л—кові. З невтомною енергією, з великою, гідною самопосвятою виконав старий віком Л—ко покладене на нього завдання. Він обіхав та обійшов Богучарський й Острогожський повіти, зібравши під петицією силу, підписів. Його ж було післано, яко делегата до Києва, де він відбув авдієнцію у Гетьмана. Був прийнятий також міністром Закордонних Справ проф. Дм. Дорошенком, який і приобіцяв був йому, що під час мирових переговорів з Росією уряд український домагатиметься, аби південна частина Вороніжської губернії була обов'язково приєднана до України.²²⁾

Дійсно, кордони української державности, що їх було встановлено українською мировою делегацією, охоплювали частини Вороніжчини й Курщини, заселені українським народом. Але здійснення наміченого було відсунуто новою совето-українською війною 1919—1920 р. р. Подоння залишилося в попередньому стані, відрізане від матірнього пня. Та український народ цього краю не хотів миритися з тим становищем. Року 1925 він ще раз підтвердив свою волю.

У зв'язку з територіяльним розмежуванням республік Советського Союзу переводився плебісцит серед українського населення Вороніжчини й Курщини. Один з місцевих українських діячів так описує перебіг цього плебісциту:

«... Селяне захопилися цією справою, хоч близькі до них представники влади (росіяне) несприятливо ставилися до бажання селян прилучитися до України. Вся минула зима... пройшла, як у вулику. По ярмарках говорили багато про це, навіть, бувало, кажуть, так, що й ходеків посилали селяне одні до одних.

Справа кінчилася на тому, що на сходах селяне скрізь (по усіх згаданих повітах²³) одностайне висловилися за приєднання до України...

Наша слобода свою ухвалу про прилучення до України послала до Москви та до Харкова. Але тому-що жадної відповіді селяне досі не мають, то доручили мені одвезти протокол та листа до Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. Там мені сказали, що Україна твердо домагатиметься прилучення згаданих повітів до України. Отож може доживемо до того 'щасливого часу, що зможемо повернутися до своєї материзни». ²⁴)

Сподівання не виправдалися, завели. Натомісць розмежування привело до зменшення відсотку українського населення поодиноких повітів Подоння.

Було це відповідю на змагання українського народу, на вислів його волі. Свідчить вона про безоглядні методи національної політики московського більшовизму. Утворити умови, що найліпше сприялиб зденаціоналізуванню українського Подоня.

Про наслідки цього методу виразно свідчать такі факти:

В Острогожському повіті, який за переписом 1897 року мав українського населення 90,3% по переведенню розмежування впав цей відсоток до 50,9%, в Богучарському повіті з 81,8% впав відсоток українського населення до 72,7%.

Сталося це в наслідок прилучення до цих повітів частин сусідніх повітів з московським населенням та переселення українського населення. Наприклад, до Острогожського повіту прилучено було такі волості, як Давидовська, що має 98,1% московського населення, Коротоякська (частина Короткоякського повіту,

з виразно московським населенням), що має 92,6% московського населення; до Богучарського повіту — Верхнемамонської волості з 99,7% московського населення і т. д.

Поодинокі місцевості з чисто українських перетворено у мішані. Так, напр., Ліскінську волость Острогжського повіту, що мала у своєму складі ледве 1—1,5% московського населення, перетворено у волость, де його відсоток піднісся на рахунок населення українського до 43,4%.²⁵⁾

Не менш яскравий образок національної політики большевизму та її послідовности в методах, дають також факти з національно-культурного життя.

На багнетях принесена на омиті кровю українські землі — «Заява Ради Народніх Комісарів про «право народів в Росії» в т. 4 оповіщала: — «Вільний розвиток національних меншин та етнографічних груп, що замешкують територію Росії».

Як в дійсности випадало це забезпечення національно-культурних потреб українського Подоня можна в першу чергу бачити на шкільництві. Так, напр., в повіті найгустіше заселеному українським народом — Росошанському, забезпечення школою з українською викладовою мовою було таке:

Росошанська волость має 95,8% українського населення а р. 1927 мала лише 7 шкіл з українською викладовою мовою, що творило 4% всіх шкіл. На рік 1931 кількість ця піднеслася до 55 або 31% всіх шкіл. Колиж взяти цілу Росошанщину з 8 районами, що має 89,6% українського населення, то відсоток українських шкіл ще менший.²⁶⁾ Інші повіти Подоня опинилися в ще гіршому становищі.

Порівнюючи становище українського Подоння зі становищем московської меншости в Україні (УСРР), бачимо таку разючу різницю, в першу чергу, в шкільництві. На 2.677.166 душ московського населення тут на 1931 рік забезпечено було московською школою 94,5% всіх дітей московського населення.²⁷⁾

Зрештою, — забезпечення українського Подоння українською пресою. На 1,005.949 душ українського населення Подоння (зазначені повіти Вороніжчини та Курщини, за переписом 1826. р.²⁸⁾, від р. 1929. виходила одна газета українською мовою («Зоря Комуни» — Росош). Журналів не було зовсім. Тимчасом, як подає Авдієнко, р. 1931. в Україні моск. населення, що складає, як було вже згадано, — 2,677.166 душ, забез-

печено було своєю пресою так: газет виходило 11 назв, з яких 9 назв щоденників, журналів — 24 різних назв.

Відповідь українського народу Подоння на плебісцит 1924/25 року була останньою спробою, останнім виявом непохитної його волі до злуки з материзною — Україною.

Так не сталося. Українське Подоння залишилося привязаним до Російської держави зо всіма наслідкамс в його національному житті.

В цьому становищі зістає українське Подоння і сьогоднішній день, коли перегортається нова сторінка історії України, на якій, зрештою, воно мусить зайняти своє місце.

Примітки.

1) Яндовище — село під м. Вороніжем. Аж до останнього часу перед європейською війною заховало в собі чимало матеріальних згадок минулого. Тут можна було, швидче ніж інде, знайти перехованими старі зразки українського одягу, хатні оздоби (килими, тощо). Цікаво, що мешканці цього села подекуди зраджують свій звязок з минулим українським тим, що в мові трапляються де-які українські слова і особливо слово «як» замість «как».

2) Це побачення знайшло відгук, між ін., у вірші декабриста К. Рилеева п. н. «Петр Великий в Острогжске» («Соч. К. Рылеева, вид. «Север», П. 1893). К. Рилев в роках 1816—1820 жив в Острогжчині. Тут же одружився з дочкою місцевого дідича М. Тевяшова. Все це мало глибокий вплив на становище К. Рилеева до українського народу та його змагань, зробивши з нього одного з небагатьох приятелів українського народу.

3) Таких церков було кілька. Крім Острогжської, визначалася свого часу архітектурою козацької доби церква слободи Волоконівки, Валуйського повіту. Була це дерев'яна церква з 8-ю банями в 2 поверхи. Десь на початку 1900 років було її зруйновано і поставлено на її місце нову кам'яну церкву за синодальним зразком.

4) П. Олесевич. Статистичні теблиці українського населення, С. С. С. Р., Варш. 1930. По переведенню сов. владою розмежування, зник повіт Бирючинський, натомість утворено новий — Росошанський.

5) Відомий свого часу публіцист, співредактор «Українського Студента» (Петербург), український політичний та громадський діяч.

6) Галина Журба у своїх споминах «З минулих днів», згадуючи про зустріч з В. Скрипником, пише: «Хтоб сказав тоді мені, що це майбутній комісар УССР»... і подає при цьому відповідну характеристику людини, як «найзлюбнішого може й найтрагічнішого разом з усіх зрадників, яких зазнала українська земля».

Очевидна помилка авторки споминів. Комісар УССР називався Миколою Олексійовичем Скрипником, тоді як Скрипник, з яким авторка зустрічалася (відповідно змісту споминів і часу) і про якого вона згадує, називався Василем Андріяновичем, походженням з Бирюча.

Був це скромний, надзвичайно працьовитий і відданий ідеї українського визволення працьовник. Ще перед світ. війною та перед революцією 1917 р. був він близьким і активним співробітником на національно-визвольному ґрунті М. Шаповала, О. Мицюка, П. Богацького.

Вмер десь р. 1918. чи на весні 1919.

У присвяченій йому згадці, що переховується в архівних матеріалах, проф. О. Мицюк характеризує його такими словами: «В особі В. А. Скрипника мені ввижається зірка на українському небі, свято-іванівський світлячок у темряві... , нажаль українському народові бракувало таких зірок-світлячків; інакше — він не переживав би трагедії останніх чверть століття».

7) Студент Військово-Медичної Академії у Петербурзі, член «секції розповсюдження української книжки» при Інформаційному бюро, а потім при Головній Раді Українського студентства в Петербурзі.

8) Співробітник часопису «Маяк», журналу «Укр. Жизнь» та інш.

9) Треба згадати тут також Б. Познанського поплечника Вол. Антоновича та Т. Рильського, якого було заслано на Вороніжчину (Острогожське). У листі до киян з 25. XI. 1903 р. писав він: «Захищаючи не тільки духом, але й тілом українську справу... я був засланий у Вороніжську губ., під строгий нагляд поліції» («Укр. Жизнь», 1913, ч. 3. М. Токаревський: К історії виникнення «Воспомин. Б. Познанскаго»). Року 1917 довелося мені зустрітися в громадсько-політичному житті Острогожчини з дочкою Б. Познанського. Було це в Острогожську, де вона належала до місцевого комітету моск. с.-р. партії.

10) Див., Б. Грінченко, «На безпросветном пути».

11) Напр., р. 1908 у провідника одного такого гуртка й диригента хору в сл. Ольховатці Острогожського пов. п. О. було переведено 17 ревізій з конфіскацією літератури та тричі арештовано.

12) В розмовах з Ф. Білоусом можна було почути багато цікавого з минулого Острогожчини. Крім Ф. Білоуса, на цьому місці треба згадати особливо П. Жуйка, К. Меженського, що прислужилися національно — визвольній праці в Острогожчині.

18) Старанням гуртка учнів українців м. Вороніж — при Вороніж. Громаді видано було: 1. Ю. Чайковський: «Житєпис Т. Шевченка», 2. «Збірник укр. пісень».

14) У виданні Острогожського Т-ва «Просвіта» вийшли: 1. А. Пуховський: «Наше рідне», 2. Йогож: «До праці», 3. А. Ж.: «Наше свято».

15) Ростріляний пізніш большевиками. Під час розстрілу заспівав він український гимн. (За «Южным Краем», Харк. 1918.)

16) «Нова Рада», Київ, 1917, ч. 120.

17) «Робітнича Газета», II. X. 1917, ч. 156.

18) Подаю за В. С. В. У., 1917, ч. 175.

19) Арк. Животко: «Визвольний рух на Подоню», Літ.-Науковий Вістник, Львів, 1926, X., XI., XII., 1927, I.

20) Пізніш — забитий у Києві.

21) П. Манченко: «Острогожський Полк — Слобідська Вороніжчина, «Січ», 1931, ч. ч. 13, 15, 16, 17.

22) Там же.

23) Автор має на увазі повіті: Острогожський, Богучарський, Валуйський та новий повіт Росошанський.

24) З листа Я. Л-нка до автора цих рядків з 15. X. 1925 (Київ).

25) Т. Олесевич: «Статистичні таблиці українського населення СРСР, за переписом 17. грудня 1926.

П. Стучка: Учение о советском государстве и его конституция ССРСР. и РСФСР., 1929, ст. 140.

25) Зонин: Украинизация и перевыборы Советов в Росошанском районе Ц. Ч. О., «Революция и национальности», 1931.

27) А. Гофман: Загальне навчання серед нацменшостей, «Ком. Освіта», 1931, ч. 2/3.

28) За переписом 1897 р. — 1.298.881 душ укр. населення.

Література про Острогожчину.

1. В. Тевятов — «Острогожск — крепость и полковой город». «Труды Воронежской ученой Архивной Комиссии», Вып. III.
2. Яковлев — Пословицы, поговорки... в слоб. Сагунах Острогожского уезда», Живая Старина», 1905.
3. А. Зачиняев — «Об эпических преданиях Орловской, Курской и Воронежской губ.». СПб., 1907.
4. М. Дикарев — «Очерк Воронежского мещанского говора сравнительно с украинско-русским наречием», «Воронежский Етнографический Сборник», 1891.
5. К. Филатов — «Очерк народных говоров Воронежской губ.», «Русский Филологический Вестник», т. т. 37—40.
6. Д. Зеленин — «Описание рукописей Ученого Архива Императорского Русского Географического Общества». Вып. I., 1914.
7. И. Катаев — «Обзор рукописных памятников по истории Слободской Украины, хранящихся в Военно-Ученом Архиве С.-Петербурга» (Труды Харк. предвар. Комитета, т. II).
8. Г. Веселовский — «Город Острогожск. Историч.-статистический и этнографический очерк.», Воронеж, 1867.
9. Ф. Неслуховский — «Из моих воспоминаний», «Исторический Вестник», 1890, кн. IV., ст. 140.
10. «Записки и дневник А. В. Никитенко», С.-Петербург 1904.
11. Б. П-ский — «Воронежские хохлы», «Киевская Старина», 1885, № 4.
12. Д. Багалій — «Історія Слобідської України».
13. «Українські фонди, перевезені з Москви», «Архівна Справа», 1927, кн. 4.
14. І. Крипякевич — «Археографічні праці Миколи Костомарова». «Записки Наук. Товариства ім. Шевченка», т. СХХVI—VII.
15. В. А. — «Матеріяли Архива Імператорського Російського Географічного Товариства з українознавства», «Україна», 1914, кн. 4.
16. М. Возняк — «З листування Костомарова» (Костомарів до Кониського), «Україна», 1925, кн. III., ст. 76.

17. Словник української мови Бирюченського повіту Вороніж. губ., «Основа», 1861—62.
  18. М. Токаревський — «Козацька церква в Острогожську», «Ілюстрована Україна», Львів, 1913, ч. 10.
  19. А. Пуховський — «Наше рідне», Острогожськ, вид-Т-ва «Просвіта», 1917.
  20. А. Пуховський — «До праці», Острогожськ, 1917.
  21. А. Пуховський — «Самі про себе», Київ, «Маяк», 1913—14.
  22. А. Ж. — «Наше свято», Острогожськ, 1917.
  23. Арк. Животко — «Визвольний рух на Подоню», Літ. Наук. Вістн., 1926—1927.
  24. Арк. Животко — «Казав пан кожух дам», «Громадський Голос», Львів, 1932, ч. 16.
  25. Арк. Животко — «Цікаві слова з Вороніжчини», «Рідна мова», 1937, ч. 2.
  26. П. Манченко — «Острогожський полк — Слобідська Вороніжчина», «Січ», 1931, ч. ч. 13, 15—17.
  27. «Український повітовий зїзд Острогожського повіту на Вороніжчині», «Рідне Слово», Харків, 1917, ч. 12.
  28. «За об'єднання української території», «Діло», Львів, 1925, ч. 226.
-
-

